

L'ADMINISTRACIÓ D'HISPÀNIA AL SEGLE I d.C: L'APORTACIÓ DE TÀCIT

DOLORS CONDOM i GRATACÒS

La meua intervenció en aquest congrés de merescut homenatge al doctor Pere de Palol pretén aportar algunes dades, des d'una perspectiva filològica, sobre la situació de l'administració d'Hispania en l'època de Tiberi, sobretot en aquella etapa obscura del seu regnat en què, sota la influència nefasta del prefecte del pretori, Eli Sejà, s'experimentaren en l'emperador uns canvis deplorables.

La meua recerca recolza especialment sobre els sis primers llibres dels *Annals* de Corneli Tàcit (55?-116?), llibres en què Tiberi és el personatge principal i es converteix en la figura més gran que Tàcit hagi bastit al llarg de la seva obra.

G. Boissier¹ diu que és precisament entorn de Tiberi que s'ha lliurat, sempre, la batalla contra l'escriptor llatí quant a valorar la seva obra com a històrica o com a literària.

Recordem que Philippe Fabia², en estudiar les fonts tacitanes, va encetar una crítica adversa contra el valor històric dels *Annals*; altres, però, entre ells H. Goelzer, han defensat amb arguments contundents la seva autoritat històrica³.

No és el moment, ara, d'entrar en l'anàlisi de les discrepàncies.

De l'hèxada que en els *Annals* tracta de Tiberi, els tres primers lli-

1. BOISSIER, Gaston (1912). *Tacite*, París.

2. FABIA, Philippe (1893). *Les sources de Tacite dans les Histoires et les Annales*, París.

3. GOELZER, H. (1920). *Oeuvres de Tacite*, Les Belles Lettres, París.

bres -com assenyala el professor Gardner Moore⁴- fan referència a la part millor del regnat -anys 14-22-, i els altres tres, a la decadència, del 23 al 37.

Són aquests tres últims els que contenen alguns relats interessants referents a Tiberi i l'administració d'Hispania.

Cal dir que en el llibre V no hi ha els fets finals de l'any 29 ni del 30, ni bona part del 31. La llacuna, però, es pot salvar amb les narracions de Suetoni (*Tib.* 53-55; 64-65), de Flavi Josep (*Ant. Iud.* XVIII 7, 6), de Cassi Dió (LVIII 3-16) i de Juvenal (X 63 i s.).

Tiberi pujà al tron l'any 14, quan tenia 55 anys i una ben provada maduresa intel·lectual, i, així mateix, una notòria experiència política i militar. August, tenint en compte aquestes qualitats, li havia fet conferir pel senat i pel poble la coregència absoluta en tot el domini provincial. Així, durant la primera part del seu regnat Tiberi va restar fidel al programa d'August i durant uns deu anys, del 14 al 23, l'imperi prosperà sota la seva administració.

El seu caràcter orgullós i desconfiat i determinades circumstàncies, com la mort del seu fill Drus l'any 23 i la influència perversa de Sejà, motivaren, al llarg del temps, un canvi en la seva conducta que féu lloc a un període de reacció autoritària, seguit d'un règim de terror i de vessament de sang.

Els fets que narra Tàcit s'inscriuen dins d'aquests canvis *in deterius* i ens disposen a parlar de descurança en l'administració d'Hispania.

Hispania, des de la seva condició de *prouincia pacata* amb la submissió l'any 19 aC dels càntabres i asturs, presentava una situació provincial molt diferent d'aquella que havia donat lloc a la primera divisió territorial del 205 aC, en *Hispania Citerior* i *Ulterior*, i que experimentà la regulació dels territoris corresponents per part del senat l'any 197 aC, tot establint com a línia fronterera el *Saltus Castulonensis*.

No coneixem per a Hispania l'existència d'una *lex prouinciae*, com ara la *lex Rupilia* per a Sicília o la *lex Aemilia* per a Macedònia⁵.

4. GARDNER MOORE, F. (1923). *Annalistic Method as related to the Book Divisions in Tacitus*, "Transactions and Proceedings of the Americ. Phil. Assoc.", LIV, p. 16 i s.

5. Vegeu MENTXACA, R. (1993). *El senado municipal en la Bética hispana*, Instituto de Ciencias de la Antigüedad, Vitoria, p. 23. La *lex Rupilia* fou promulgada pel procònsol Publi Rupili l'any 131 aC.

Cal creure, tanmateix -i així ho defensa el professor H. Galsterer⁶, que Hispània tindria també en el seu moment una *lex* definidora de l'organització del seu territori, que hauria d'estar complementada per les lleis municipals i colonials i per l'*edictum*⁷ dels governadors, formant -per dir-ho així- el dret romà de la província.

És sabut que el governador, sigui amb el nom de *propraetor*, *proconsul* o *legatus propraetore*, era, en la seva província, l'autoritat civil, judicial i militar, i s'emparava en els drets que li atorgava l'*imperium* sobre el territori provincial.

Molts governadors, però, s'excedien en llurs atribucions i, moguts per la cobdícia, abusaven de llur càrrec i cometien moltes irregularitats i moltes accions arbitràries.

Seria suficient llegir alguns discursos i cartes de Ciceró per copsar aquesta situació al llarg de l'època republicana. Penso, per exemple, en casos com el de Verres o de Gabini i Pisó, titllats ben obertament de *latrones* i de *mercatores prouinciarum*⁸.

Ni la *lex Porcia de sumptu prouinciali* de l'any 195 aC, ni la *lex Calpurnia* que l'any 149 aC instituí la *quaestio perpetua de pecuniis repetundis*, ni la *lex Seruilia* de l'any 105 aC, ni l'*Acilia* del 101 aC, ni la *Cornelia*, dictada per Sul·la el 81 aC, ni la *Iulia repetundis* del 59 aC, no aconseguiren de posar límits a les arbitriarietats de molts magistrats romans enviats a les províncies.

Tàcit mateix⁹ fa referència a la feble protecció de les lleis, tot remarquant que eren torbades per la força, la intriga i, finalment, pel diner, *ui, ambitu postremo pecunia*.

August, amb la seva política de redreçament general i de redreçament administratiu en particular, va intentar de posar fre als abusos dels

6. GALSTERER, H. (1986). "Roman Law in the provinces: Some problemes of transmission", a CRAWFORD, M. H., ed., *L'Impero romano e le strutture economiche e sociali delle provincie*, Como, p. 15-16.

7. L'*edictum* era donat pels governadors en prendre possessió del càrrec i contenia les normes que seguirien en l'exercici de llurs funcions.

8. Cf. Ciceró, *Cum populo*, 21.

9. *Annals*, I, 2.

governants provincials, i ell, com afirma Suetoni¹⁰, s'encarregà personalment de les províncies més fortes, *prouvinciae fortiores*, tant les imperials com les senatorials. Per altra part, no va estalviar esforços en l'aplicació de diverses mesures pràctiques, amb les quals podria evitar l'extorsió, els robatoris i les arbitrietats¹¹.

Els successors d'August seguiren, en general i amb poques variacions, les línies que ell va traçar. Tiberi així ho va fer en la primera etapa del seu regnat; es mostrà fidel a la fórmula de govern del seu predecessor i, fins i tot, maldà per refermar-la.

Quant a l'administració d'Hispania en aquesta etapa millor de Tiberi, Tàcit, en els seus *Annals*, no hi fa cap referència; en canvi, té interès a reflectir els fets de l'època més deplorable. De les dotze vegades en què Hispania s'esmenta en el conjunt de l'obra, vuit corresponen, precisament, a aquesta època.

Els relats que l'historiador ens presenta són adversos a l'emperador.

Tàcit, en el prefaci dels *Annals*, promet narrar la història a partir de Tiberi *sine ira et studio*, "sense rancúnia i sense parcialitat", però el cert és que no pot amagar en les seves obres el seu esperit tendencios en determinats aspectes i, sobretot, la seva posició hostil contra la política dels emperadors. Per ell, l'única forma política acceptable era, de fet, un consens entre el poder dels emperadors i les antigues magistratures republicanes.

Aquesta seva posició política no es pot perdre de vista en el judici dels fets que s'exposen en el present treball, i no és estrany que ens mostri Tiberi sota una llum poc favorable, d'acord, per altra banda, amb la tradició literària i, fins i tot, oral. Alguns comentaristes, però, s'obstinen en el parer que la imatge que Tàcit ens ha deixat de l'emperador és una de les més grans desfiguracions de la veritat conegudes en la història.

No obstant això, cal que hi afegim que molts elements tacitians tenen connexió amb altres escriptors, i els trobem, per exemple, en Sèneca i Flavi Josep o en Suetoni i Cassi Dió, i, també, en Vel·lei Patèrcul, per bé que aquest últim adopta una disposició d'ànim molt diferent a la dels altres.

En el llibre IV, 45, dels *Annals*, trobem la narració d'un fet rellevant

¹⁰. *Aug.*, XLVII, 1.

¹¹. Els assignà un sou fix, establí un impost regular i equitable i el dret de reclamació i queixa.

en relació amb el govern de la Hispània Citerior¹²; n'és el protagonista Luci Pisó, *legatus Augusti propraetore* de la Tarraconense, que caigué víctima de la traïció dels termestins perquè recaptava diners amb més rigor del que toleraven els indígenes. Un pagès de la *natio Termestina*¹³ l'atacà sobtadament i el matà d'un sol cop; fou -diu Tàcit- un *facinus atrox*, “un crim atroç”. El pagès fugí ràpidament a cavall i a través de cingles impracticables enganyà els que el seguien. No obstant això, fou trobat i, malgrat les tortures amb què se'l volia obligar a denunciar els seus còmplices, digué, cridant i en la llengua del país, *sermone patrio*, que l'interrogaven endebades. L'endemà, dut novament a la tortura, es deseià dels que el custodiaven i es matà llançant-se de cap contra una roca¹⁴. El fet passaria pels volts de l'any 25.

Cal remarcar que Tàcit, poc atent a la cronologia o fidel -com ja hem apuntat- als ideals republicans, dona encara a Pisó el títol de *praetor*, en comptes de *legatus propraetore*.

És interessant, per altra banda, que l'historiador remarqui que el termestí s'expressi, l'any 25, en el *sermo patrius*, la llengua ibèrica, tot i que sabem que l'extinció de les llengües autòctones fou lenta i coneixem testimonis, com el de Corneli Frontó, sobre l'ús de la llengua ibèrica al segle II¹⁵.

Luci Pisó fou, doncs, culpable d'un govern opressor i avariós, contrari al que Tiberi, en els seus millors temps, havia propugnat. Tàcit mateix¹⁶ fa al·lusió a l'interès que l'emperador havia tingut d'evitar que les províncies fossin trasbalsades per noves càrregues, tot defensant que suportessin les antigues sense l'avarícia i l'encrueliment dels magistrats.

¹² Vegeu també: GROSSE, R. (1959). “Las fuentes desde César hasta el siglo V d. de J.C.”, a *Fontes Hispaniae Antiquae* (editades per A. Schulten, L. Pericot i L. Rubio), Barcelona, p. 6; TOVAR, A. i BLÁZQUEZ, J. M. (1975). *Historia de la Hispania romana*, Madrid, p. 124.

¹³ De Termes (avui, Tiermes), prop de les fonts del Duero, a Sòria.

¹⁴ Un exemple de *fides* ibèrica.

¹⁵ TARRADELL, M. (1962). “Romanització i cristianisme”, a *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, p. 9, assenyala que, al cap de sis o set generacions, les velles estructures i les tradicions locals es van esborrar del tot i la gent abandonà la llengua i l'alfabet ibèrics.

¹⁶ *Annals*, VI, 4.

A propòsit d'això, Suetoni¹⁷ conta que a un dels governadors que volien persuadir-lo d'augmentar els impostos a les províncies li va escriure que era propi d'un bon pastor d'esquilar el seu ramat, però no d'espantllarlo.

Un atroç comportament, *atrocitas morum*, el del procònsol de la Hispània Ulterior, Gai Vibi Serè, havia estat objecte de càstig dos anys abans, el 23, per violència pública o abús de poder. Tiberi, en aquest cas, atenent les súpliques que li arribaren, li aplicà la llei *de ui publica*¹⁸ i Serè fou relegat a l'illa d'Amorgos, una de les Espòrades, on solien ser deportats els criminals polítics.

Més endavant, Vibi Serè, ja tornat de l'exili, fou acusat pel seu propi fill d'intrigar contra l'emperador¹⁹. Hi hagué qui demanà que l'acusat fos deportat a Gíaros o Danusa²⁰, però Tiberi rebutjà la proposta adduint la mancança d'aigua de les esmentades illes i la conveniència de donar possibilitats de viure a una persona a la qual era acordada la vida. Per segona vegada fou exiliat a Amorgos. Segons Cassi Dió²¹, fou perdonat després de la caiguda de Sejà, l'any 31.

Ja hem assenyalat que és a partir de l'any 23 que Tiberi posà més de manifest la seva poca preocupació per les províncies. Així, retirat a l'illa de Capri, en desentendre's del governament de l'estat, prorrogava els poders i mantenia molts dels funcionaris fins a la fi de llurs vides en les mateixes jurisdiccions, fins al punt de confiar províncies a alguns als quals no havia de permetre sortir de Roma²². Suetoni, fent-se ressò d'aquesta descurança, diu que durant alguns anys mantingué Hispània i Síria sense legat consular²³.

Hom pot veure aquest govern "en absència" en la persona de Luci

17. *Tib.*, XXXII, 5.

18. Cf. *Dig.*, XLVIII, 6, 7. El relat correspon a *Annals*, IV, 13.

19. Cf. *Annals*, IV, 30.

20. Dos illots de les Cíclades.

21. LVIII, 8.

22. Cf. *Annals*, I, 80; Suetoni (*Tib.*, LXIII, 3) insisteix en això mateix.

23. *Tib.*, XLI. Vegeu, també, GROSSE, R., "Las fuentes...", p. 9.

Arrunci, que havia estat cònsol l'any 6²⁴. Més tard, del 25 al 34, ocupà el càrrec de governador de la Tarraconense, després que hi fos assassinat Luci Calpurni Pisó ²⁵.

Tàcit l'esmenta en diverses ocasions pel fet, sobretot, que Tiberi va retenir aquest home de dignitat consular a Roma durant deu anys, tot obligant-lo a administrar la Hispània Citerior de Roma estant per mitjà dels seus lloctinents ²⁶. No existia cap vella rancúnia de l'emperador contra ell, però li era suspecte per la seva riquesa, pel seu esperit emprenedor i per la seva bona fama.

En les *Històries*, Tàcit esmenta Arrunci com a precedent del cas de Cluvi Rufus, que en temps de Vitel·li estava al capdavant de la Tarraconense, però regia aquesta província sense ser-hi present: *non adempta Hispania, quam rexit absens, exemplo L. Arruntii*.

Tiberi -diu l'historiador- havia retingut Arrunci per por; Vitel·li, Cluvi sense cap temença.

Dels darrers temps de Tiberi, i també en relació amb Hispània, té interès el testimoniatge de Tàcit ²⁷ sobre el fet que a moltes ciutats i particulars els van treure antigues franquícies i el lliure dret de llurs mines i de llurs impostos. És el cas de Sext Mari, l'home més ric de les Hispànies, *ditissimus Hispaniarum*, que va caure en desgràcia de l'emperador i fou condemnat l'any 33 a ser espenyat de la roca Tarpeia ²⁸. Cassi Dió dona com a motiu de la dissort de Mari una qüestió relacionada amb la seva filla, d'una bellesa extraordinària; Tàcit assenyala com a causa la cobejança.

La riquesa de Mari provenia d'unes importants mines que posseïa a la Sierra Morena, probablement en el que Ptolomeu ²⁹ denomina *Mons Marius*. Les mines foren confiscades i passaren, per tant, a l'erari, però

²⁴. Vegeu *Annals*, I, 13; VI, 7.

²⁵. Vegeu *Annals*, IV, 45, 1.

²⁶. Vegeu *Històries*, II, 65; *Annals*, I, 8, 13, 76 i 79; III, 11, 31; VI, 11 (= 5); 13 (= 7), 33 (= 27), 53 (= 47), 54 (= 48); XI, 6-7.

²⁷. *Annals*, VI, 19.

²⁸. La roca Tarpeia era un penya-segat al sud-est del Capitoli, d'on eren precipitats els criminals, especialment els traïdors i els assassins.

²⁹. II, 4, 15.

Tiberi se les reservà.

Sobre la naturalesa d'aquestes mines, cal dir que en el text tacitià hi ha una llacuna; hi figura només *aurariasque*, però alguns comentaristes i editors, com ara Weisenborn i Koestermann, proposen afegir el terme *argentarias*. En el primer cas, entendriem que es tractava de mines d'argent i or, i en el segon, de coure i d'or. Sembla més acceptable la primera solució.

Una altra notícia de Tàcit fa referència a una qüestió relacionada amb el culte imperial³⁰.

Una delegació de la Hispània Ulterior fou enviada al senat per demanar, seguint l'exemple d'Àsia, permís per erigir un santuari a Tiberi i a la seva mare. Era l'any 25. Ell s'hi negà, adduint diverses raons que podrien resumir-se en un sentiment de menyspreu d'aquest culte de la seva persona. Aquest sentiment -diu Tàcit-, els uns l'imputaven a la seva modèstia, molts a la seva desconfiança i alguns a la vilesa de la seva ànima.

Potser la raó, com assenyalen alguns altres, era simplement que la Bètica, d'on procedia la petició, era província senatorial i restava fora de la influència directa de Tiberi³¹.

³⁰. *Annals*, IV, 38, 4.

³¹. TOVAR, A.; BLÁZQUEZ, J. M. *Historia de la Hispania...*, p. 182.